

Hikmet Yurdu, Yıl: 8, C: 8, Sayı: 16, Temmuz – Aralık, 2015/2, ss. 213 - 229

ERİVAN HANLIĞININ BAZI ETNOTOPONİMLERİNİN SÖZCÜKSEL-ANLAMSAL ÖZELLİKLERİ*

Almaz Bayramova

Çev. Muhammet Kemaloğlu

TRT Genel Müdürlüğü

muhammetkemaloglu@gmail.com

Özet

İrevan Hanlığı bugünkü Ermenistan'ın Batı Azerbaycan topraklarında XVIII. yüzyılın II. yarısında kurulmuştur. Bu alan Azerbaycan Türklerinin tarihsel bir etnik bölgesidir. Burada çeşitli Türk boylarının meydana gelmiş, onlar da toponimi izi bırakmıştır. Bu makalede dilsel bir yöntemle Karkın, Evciler, Bazarcık, Deller vb. Türk aşiretlerinin anlamsal özellikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İrevan Hanlığı, Batı Azerbaycan, Karkın, Evciler, Bazarcık, Deler, Türk Aşiretleri

**Лексико-семантические особенности некоторых этнотпонимов
иреванского ханства**

Резюме

Одним из Азербайджанских ханств, образованных во II второй половине XVIII. века, было Иреванское ханство. Иреванское ханство было создано на территории Западного Азербайджана, называемой в данный момент Арменией, и эта территория является исторической этнической территорией Азербайджанских тюрков. Здесь были образованы различные тюркские племена, они оставили свой след также в топонимах. В статье в лингвистическом направлении исследуются лексико-семантические особенности этнотопонимов Гархын, Эвджилар, Базарджиг, Даллар, Кавар, Ахта, сформировавшихся на основе тюркских этнонимов, существовавших ранее на территории Иреванского ханства.

Ключевые слова: Иреванского ханства, Западный Азербайджан, Karkın, Evciler, Bazarcık, Pluggers, турецкие племена

**Lexico-Semantic Features Of Some Ethnotoponym Irevanско Khanates
Abstract**

The Irevansky khanate was one of the Azerbaijan khanates formed in II second half XVIII. centuries. The Irevansky khanate has been created in the territory of the Western Azerbaijan named at present Armenia, and this territory is historical ethnic territory of the Azerbaijan Turkis. Here various Turkic tribes have been formed, they have left the trace also in toponomi. In article in a linguistic direction lexico-semantic features etnotoponom Karkın, Evcı's, Bazardık, Deller, Ahta, gene-

* Bu makale Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Dil ve Edebiyyat Jurnalı, 2 (68)-2009, <http://yazikiliteratura2.narod.ru/lin68.htm> linkinden yayınlanmıştır.

rated on the basis of Turkic etnonim, existing earlier in territory of Irevansky khanate are investigated.

Key Worlds: İrevan Khanate, West Azerbaijan, Karkın, Evci's, Bazardık, Pluggers, Turkish Tribes

Giriş

Azerbaycan tarihinin en önemli dönemlerinden biri XVIII. yüzyılın ikinci yarısına rastlayan hanlıklar dönemidir. O dönemin özgü özelliklerinden en önemlisi Azerbaycan'ın tek devlet halinde değil, birbirinden bağımsız, bağımsız ve dış politika yürüten küçük devletlerden oluşan hanlıkların faaliyetidir. Böyle hanlıklardan birinin merkezi Erivan kenti olan eski Çukursad Beylerbeyi'nin topraklarında oluşmuş Erivan Hanlığıdır (Kızılkaya, 2007: 299-311)¹. Bağımsız, fakat küçük feodal devleti olmadan önce Erivan Hanlığı karmaşık ve uzun tarihi yol geçirmiştir (Əliyev, 1994: 5). Erivan Hanlığı, Azerbaycan hanlıkları arasında hem siyasi, hem de ekonomik yönden Azerbaycan tarihçileri tarafından sadece az öğrenilmiş değil hatta neredeyse unutulmuştur.

Şimdi Ermenistan denilen arazinin bir bölümünde XVIII. yüzyılın ikinci yarısında oluşan Hanlığı Azerbaycan Türkleri kontrol ettiklerinden Ermeni tarihçileri bu sorunun üstünden geçmiş, sadece Eçmiadzin² (3 müezzil, 3 kilise) Manastırının tarihini tetkik etmiştir (Əliyev, 1994: 3). Ermeni araştırmacıları Erivan Hanlığının ancak 20 yılını, yani 1780 yılından 1800 yılına gibi olan dönemini incelemişlerdir. 1783 yılında Kartlı-Kahetiya çarlığı Rusya devletinin hâkimiyetini kabul ettikten sonra bu olay sanki Güney Kafkasya'da yaşayan ve devletleri olmayan Ermenilere ümit ve kol-kanat gerdi. Onlar uygun görülen Azerbaycan topraklarında "Ermeni Devletini" kurmak hevesine düşerek

¹ Revan Hanlığı (ايروان خانات-Khānāt-e Īrvān ya da Çokür Sa'd; Īrevan Xanlığı), merkezi günümüzdeki Erivan şehrini başkent olarak seçen ve 1747 ile 1828 yıllarında faaliyet gösteren hanlıktır. Revan Hanlığı, 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın başlarında diğerlerine oranla kuvvetli bir stratejik bir duruma sahip olan Güney Kafkasya Türk hanlıklarından birisiydi. Bölge halkının idarecilere olan sosyo-kültürel açıdan bağlılık gösterip merkezi devlet otoritesini reddeden geleneği ve o yıllarda Rus Çarlığında ve İran'da yaşanan siyasi çekişmelerden ötürü ortaya çıkan otorite boşluğu Revan Hanlığı'nın kurulmasındaki başlıca etmenlerden olmuştur. Revan Hanlığı, Safeviler Devleti'nin dâhilinde Çukursa'd (İrevan Beylerbeyliği) adlı arazide kurulmuştu. Çukursad Beylerbeyliği Revan şehri ve çevresini, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Şerur ve Sederek illerini, Türkiye'nin Iğdır ilini ve aynı zamanda Beyazıt Kalesi'ni içine almaktaydı. Beylerbeyliği, Kaçar boylarının temsilcileri yönetiyordu. MK.

² Eçmiadzin (Ermenice: Էջմիածին; Azerice: Üçkilsə) ya da Vağarşapat (Վաղարշապատ, şehrin resmî adı, ancak nadiren kullanılır), Erivan'dan batıya doğru 20 kilometre mesafede bulunan Ermenistan'ın Armarir İdari Bölgesi'ne bağlı bir şehir. 52. 757 kişi nüfusu var. Belediye Başkanı Karen Emena Grigorian'dır. Şehir, en eski Hristiyanlık mabedlerinden biridir. 1700 yıl boyunca, birçok defalar onarılan mabed alanı içinde bugün, Katolikosluk binaları, ruhani okul ve kilise konukevi bulunmaktadır. MK.

çeşitli mektuplarla Güney Kafkasya'da Hristiyan devleti kurmak arzusu ile Rusya devletine müracaat ediyorlardı (Əliyev, 1994: 3-4).

Erivan Hanlığının eski Selçukların tarihi toprakları olduğu, etnik yapısının Türk menşeli olması ve Ermenilerin bu topraklara yerleşimini genellikle yaygın olarak XIX. Yüzyılda gerçekleştiği gerçeğini gizleyemezler. Ermeni araştırmacıları da bu durumu yazmıştır. Ermeni kökenli C. Bornatyan adlı İngiliz tarihçi-yazar: "Genellikle, bütün Ermeni tarihçiliği Kafkasya'da Ermeni devletinin ta eski zamanlardan varlığını tasdik etmeye çalışsalar da, bu baştan ayağa yalancı Ermeni tarihçilerin uydurmasıdır. " Tarihçi sadece Ermeni devletin değil hatta hiçbir Ermeni nüfusunun XIX. yüzyıla kadar güney Kafkasya'da yerleşiminin olmadığını söylüyor. Ayrıca C. Bornatyan, Ermenilerin Erivan hanlığında yerleşimi Rusların Kafkasya'yı işgal etme politikasından sonra topluca yapılmıştır. Hatta o da vurgulanıyor ki, hanlıktaki Ermenilerin üstünlüğü Rusların dönemine rastlar (www.azadqarabag.azerall.info).

Azerbaycan dilinde "Ermenistan" kelimesi 1921 yılında Sovyet Rusya Erivan Guberniyası³ arazisindeki devletin (ve ülkenin) adıdır. Ondan önce "Ermenistan" adı bilinmemektedir. 1588 yılında ve 1728 yıllarına ait Türkçe arşiv belgelerinde Erivan şehrinin adı ile bu topraklara "Revan Eyaleti" ve "Erivan Eyaleti" denir. Eyaletin temelinde oluşmuş hanlık ve Rusya'nın bu hanlık bazında düzenlediği guberniya da Erivan Hanlığı adını taşıyordu (Budaqov, 1998: 20). İ. Aliyev: "Biz hiç kimsenin topraklarını istila etmedik. Oysa şimdiki Ermenistan devleti tarihi Azerbaycan toprağında kurulmuştur. Erivan şehrini Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin yönetimi 1918 yılında Ermenistan'a bağışlamıştır. Erivan Hanlığı ezeli Azerbaycan toprağıdır. Bir daha söylemek isterim ki, Ermeniler bu bölgeye misafir gibi gelmişlerdi "(Azərbaycan Qəzeti, 19. I. 2008.).

Anlaşıyor ki, Erivan Hanlığı şimdi Ermenistan denilen Batı Azerbaycan'ın (Memmedov - Asadov, 1992: 8)⁴ arazisi ve Azerbaycan Türklerinin tarihi topraklarıdır. Burada çeşitli Türk boyları yaşamıştır ki, onlar da kendi izlerini arazinin folklorunda

³ Guberniya (Rusça: губерния)-Rusya'da (Rusya Çarlığı, Rusya İmparatorluğu, Rusya Cumhuriyeti, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, SSCB dönemlerinde) 1708-1929 yılları arasında var olan yönetim bölümü. Guberniya sistemi ilk kez I. Petro tarafından uygulanmıştır. MK.

⁴ Rusya, 1828'de Azerbaycan'ın kuzeyini işgal ettikten sonra Azerbaycan Güney ve Kuzey olarak ikiye bölündü. Kuzey Azerbaycan topraklarında (Erivan Hanlığında) 1918'de Ermenistan Cumhuriyeti ve 1920'de Sovyet Ermenistan'ı kuruldu. İrevan kelimesi ilk defa VII. yüzyıl kaynaklarında kullanılmıştır. Ermeni kaynaklarında Erebuni olarak tanınan coğrafi bölgenin İrevan olduğu iddia edilmektedir. İrevan, XIV. yüzyılda Azerbaycan idari yönetiminde hanlık, XV. yüzyılda ise idari merkez olarak tanınmıştır. MK.

koruyup bulundurmıştır. Bu da Erivan Hanlığının etnik yapısının Oğuz Türklerinden ibaret olduğunu açıkça teyit ediyor. Tüm bunlar şunu dememize neden oluyor ki, Ermeni şovenistlerinin bilinçli bir şekilde yaptıkları tarihi sahteleştirilebilecekleri iddiaları, Azerbaycan Türklerinin bin yıllar boyunca yaşadığını gösteren, tarihi izi yansıtan coğrafi isimlerin imhası bile bu toprakların Türk toprağı, Oğuz Türklerinin ana-baba ocağı olmasını inkâr ettiremez. Yer adları halkımızın milli manevi zenginliğidir. Onların büyük çoğunluğunun daha eski tarihi vardır. Yer adları çeşitli gruplara ayrılırlar. Onlardan biri de aşiret adı temelinde şekillenen etnotoponimlerdir. Erivan Hanlığının toponimlerinin bir kısmı Türk etnonimleri temelinde şekillenmiştir.

Karkın:

Erivan Hanlığı'nın Serdarabad ilçesinde bulunan köylerden biri Garhun adını taşıyordu. Kaynaklarda "Gargın, Garkın, Karkın, Karkun" gibi görülen bu toponimin adı ilk kez XIII. yüzyılda Reşideddin'in "Cami et Tevarih"⁵ eserinde kaydedilmiştir (Eyvazlı, 2004: 75). Garhun adlı toponime 1728 yılı tarihi abidesi olan "Erivan Eyaletinin İcmal Defteri"nde Aşağı Garhun şeklinde görülür (İrəvan Əyalətinin İcmal Dəftəri, 1996: 37). Garhun toponimin kökeni eski Oğuzlar bağlı Karkın kavminin adı ile bağlıdır (Əhmedov, 1984: 28). Garhun-Karkın 24 Oğuz aşiretlerinden biridir (Sümer, 1992: 428). Etnonim hakkında Faruk Sümer'in "Oğuzlar" eserinde: "Kaşgarlı bazı hususlarda diğer boylara benzemedikleri ve Halac şeklinde ayrı bir isim taşıdıklarını söyleyerek listesine düşürmediği iki boydan biri Karkın boyudur. Ancak tüm bunlara rağmen, Karkın boyu Selçukların tarihinde önemli rol oynamış bir teşekküldür. XVI. yüzyılda Anadolu'da bu boya ait 62 yer adı tespit edilmiştir (Nihal- Naci, 1926: 243-259)⁶.

⁵ Reşideddin, Cami'üt-Tevarih, (Arapça: جامع التواريخ; ġāmi' u t-tawāriḥ) Bu ansiklopedik, Mahmud Gazan'dan, Moğollar ve onların hanedanlığını, sonraları Âdem'den Reşide' d-din Fazlullāh'ın yaşadığı döneme kadar olan tüm tarihi kayıtları içeren değerli bir kitaptır. MK.

⁶ "Karkın"lar:

Kargın: Sivas vilayetinde Reşadiye'nin 35 kilometre şark-ı cenubisinde.

Karkın: Sivas vilayetinde Koç Hisar'ın 20 kilometre şimal-i garbisinde. "Bu köyün yanında, Karkın baba ismi şayan-ı dikkaddir. "

Büyük Karkın: Kilis'in 20 kilometre cenub-ı garbisinde.

Küçük Karkın: Kilis'in 20 kilometre cenub-ı garbisinde.

Kargın Aşıklar: Simav'ın 10 kilometre

Kargın: Kısbe'nin 6 kilometre cenubunda.

Kargın: Elmalı'nın 52 kilometre şimdi şarkisinde.

Kargın: Bigadiç'in 16 kilometre cenub-ı şarkisinde.

Kargın: Sandıklı'nın 10 kilometre cenub-ı şarkisinde.

Kargın: Eskişehir'in 27 kilometre cenub-ı şarkisinde.

Kargın Köy: Denizli'nin 50 kilometre cenub-ı şarkisinde.

XVI. yüzyılda Anadolu'daki Karkın oymakları göre Halep Türkmenleri, Boz Ulus, Dulkadirli Ulusu ile Hamid (Isparta) sancağına yaşamıştır (Sümer, 1992: 300). T. Əhmedov, Rəşideddin'in bu aşiret adını ilk kez M. Kaşgari'nin gösterdiği 22 Oğuz kavmi adına eklemiştir (Əhmedov, 1984: 29). XVI. yüzyılda Abdülqazi Han Karkın'ların Oğuz Hanı'nın III. oğlu Yıldız Han'ın torunlarından birinden türemiş olduğunu göstermiştir. Hatta bu toplumu siyah Hunlarla ilişkilendirenler de var (Azərbaycan Toponimləri, 1999: 147). Tarihi kaynaklarda Karakalpakistan aşiretlerinden birinin Karkın olduğu gösterilir. Karkınlar, Oğuz boyları içinde II. yüzyılın 30-40'lı yıllarında Azerbaycan'da yerleşmiş ve yerel tayfalarla kaynayıp-karışmışlardı (Azərbaycan Toponimləri, 1999: 147). A. Eyvazlı, Garhun coğrafi ismi hakkında araştırmasında: "Şerur ilindeki toponimleri listeleyen müelliflerden çoğu bu toponimi Kek-Hun şeklinde yazmışlardır. Görünüyor ki, Karkın toponiminin kökenini Hun kavimlerine ait ilk "adyazan"dan sonra diğerleri de önceki yazardan "Kerk-Hun" biçiminde aktarmışlardır" (Eyvazlı, 2004: 76). Aynı zamanda şunu da belirtelim ki, kaynaklarda Güney Kafkasya'da 5 Karhun adlı köyün olduğu da belirtilir (Budagov, 1998: 195). İ. Bayramov Erivan Guberniyasının Eçmiadzin kazasında, şimdiki Üçkilise (Eçmiadzin) ilçesinde Aşağı Karhun toponiminin olduğunu ve bu toponimin Oğuz aşiretlerinden olan Karhun etnonimi temelinde meydana gelerek, ayırt edicilik olarak "Aşağı" kelimesinin birleşmesinden oluştuğunu kaydeder (Bayramov, 2002: 94-95). A. Bağirov "Nahçıvan Oykonimləri" kitabında Yukarı Karhun, Küçük Karhun, Aşağı Karkın, Yukarı Karkın, Kaibkulu Karhun Kışlağı, Kahıcan Karhun Kışlağı, Zülfikar Karhunı, Babakı Karhun köyü, Gültepe Karhun köylerinin içindeki Karhun/Karkın/Karhun isminin Karkın eski Türk kavmi üzerine oluştuğu kanaatindedir (Bağirov, 2008: 84). İşte Erivan Hanlığının arazisindeki Karhun toponiminin, Karkın Oğuz kavminin zamanında bu topraklarda meskunlaşmasının sonucunda meydana gelmiştir.

Evciler

Erivan Hanlığı'nın Serdarabad ilçesinde bulunan köylerden biri Evciler köyü idi. İ. Şopen'in eserinde Evciler olarak kaydedilen (Шопен, 1852: 580) toponim bazı tarihi kaynaklarda Evciler şeklinde görülür (Budaqov, 1998: 242). Evciler toponiminin Dulka-

Gargın: Kandıra'nın 7 kilometre garbında

Aşağı Karkın: Hozat'ın 10 kilometre şarkında..

"Bunlara dair mütealaamızı başlangıçta zikr ettik."

Yukarı Karkın: Hozat'ın 10 kilometre şarkında. "Bunlara dair mütealâmızı başlangıçta zikr etdik". Ayrıntılı bilgi için bkz. : "Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimleri", Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 38, Eylül-Ekim, Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Kırgızistan, 2013.

dirli⁷ Türk kavminden olan Avcı etnoniminden oluştuğu söylenir (Bayramov, 2002: 288). Yani, Evcı-Avcı kelimesinin tahrif olup "ler" eki alarak "Evciler Kavmine Mensup Köy" anlamı alıyor (Bayramov, 2002: 288). Araştırmacılar B. Ə. Budaqov ve Q. Ə. Qeybulayev de bu toponimin Dulkadirli aşiretinin Avcı kolundan olduğunu kaydederek gösteriyorlar ki, bu topluluk Ortaçağ'da Anadolu'da yaşamış⁸ ve XVIII. yüzyıl kaynaklarında Avcı şeklinde kaydedilmiştir (Budaqov, 1998: 242). 1588 yılına ait kaynakta Karabağ'ın Verende ilçesinde yaşayan bir topluluk da Avçılı adını taşıyordu. Bu ilin adı şimdi Azerbaycan'da birkaç Ovçulu köyünün (Ağdaş ve Şamahı bölgeleri) adında kalmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Cavad kazasında 52 aileden oluşan Ovçala eli yaşıyordu (Budaqov, 1998: 242). Fakat "Azerbaycan Toponimleri" kitabında gösteriliyor ki, Ovçulu (Gabala, Ağdaş, Şamahı) toponimi avcı topluluk adı temelinde oluşmuştur (Azərbaycan Toponimleri, 1999: 392). Bizim de fikrimizce Evciler-Evçiler adlı topluluk bu köyde yaşadığına göre Evciler toponimi aşiretin adı temelinde meydana gelmiştir. Evciler-Evçiler adlı toponime Erivan Guberniyasının Eçmiadzin (Bayramov, 2002: 288), Erivan kazalarında, Erivan Hanlığının Sürmeli (Kızılkaya, 2007: 300)⁹ ilçesinde rastlanmıştır (Budaqov, 1998: 242).

Bazarcık

Bu köy Erivan Hanlığı'nın Abaran ilçesinin topraklarında bulunuyordu. Bazarcık coğrafi adına "Erivan Eyaletinin İcmal Defteri"nde (İrəvan Əyalətinin İcmal Dəftəri, 1996: 113), İ. Şopenin eserinde (Шопен, 1852: 588) rastlanır. Kaynaklarda Abaran ilçesi topraklarındaki 39 köyün sadece ikisinde-Muğnî ve Emirli köylerinde 58 Ermeni'nin yaşadığını gösteriliyor (Bayramov, 2005: 34). Bazarcıq toponimi yazılı kaynaklarda XVI. yüzyıldan bilindiği kaydedildi (Budaqov, 1998: 144). E. M. Murzayev pazar bölümünün toponimlerde önemini göstererek yazıyor ki, Bazarkurgan, Bazarturuk, Bazarçay, Bazardere, İslam-Pazar, Tabak-Pazar, Pırbazar, Bazarmahallesi vb. toponimlerinin piyasa

⁷ Dulkadirli Hanedanının hangi boya mensup olduğu soru işaretleriyle dolu. Sayın Faruk Sümer'in çalışmasında Dulkadirli'nin Bayad Boyundan olduğu belirtiliyor. Ancak 15-17. Yüzyılları arasındaki kayıtlarda Dulkadirli, Dulkadırlı veya Zülkadirli isimlerine sahip olan aşiretlerin birçok Boya mensup olduklarını görüyoruz. Bunların arasından en çok bulunan Boylar Çepni, Eymür ve Kınık Boylarıdır. MK.

⁸ Evciler, günümüzde Çorum, Yozgat, Adana ve Denizli'de yaşamaktadır. Denizli'deki Evciler, Alaşehir taraflarındadır. Tahtacılar, kendileriyle aynı gruptan olan Evcilerin, Adana'da ve Kayseri'deki Everek, Yaylacı ve Buları taraflarında oturduğunu söylemektedir. Elbistan kazasının Sarsab nahiyesinde Evcı Öyüğü adlı bir köy kayıtlıdır. Tarsus'taki Evcı obası, Kusun oymağı içindeydi. Ceyhan yakınlarındaki merkezi olan Durhasandede köyünün eski adının Evcı olduğu söylenmektedir. Adana'nın Tufanbeyli ilçesine bağlı Evcı köyü halkı kuşkusuz bu topluluktandır vb. MK.

⁹ Tarihsel süreçte, Revan ve İğdir yöresi, Çukur Saad veya Sürmeli Çukuru olarak adlandırılmışlardır.

tabanlı etnonimden meydana gelmiştir (Мырзайев, 1984: 64). Q. Ə. Qeybullayev pazar sözü hakkında şöyle yazıyor: "Olabilir ki, Bazardüzü, Bazaryurd, Bazarkışlak, Bazarhevi, Basar-Geçer adlı toponimlerde bu kelime" düz yer ", " geniş yer " anlamında işleniyor (Гейбуллаев, 1986: 60). Fakat araştırmacı pazar-basar kelimesinin Türk etnonimi olduğunu söyleyerek oykonimlerin (ülke, şehir, kasaba, köy, mezra, mahalle, kışlak, yayla, vb. yerleşim birimi adları) oluşumunda yer aldığını da kaydeder (Гейбуллаев, 1986: 61). T. Əhmedov da eski Türk aşiretlerinden birinin pazar anıldığını söylüyor. Araştırmacı bazarçı ve pazar adlı boylarının Kalmıklar, Kırgızlarda, Karakalpaklarda ve XVII. yüzyılda Batı Sibirya'da yaşadığını yazıyor. Pazar bileşeni hakkında aynı zamanda bu fikri vurgular ki, pazar sözü karmaşık toponimlerin içinde aşiret ismi gibi kullanılınca toponim ismin I. bileşeni, "alışveriş, ticaret yeri" anlamında kullanılınca ise onun II. bileşeni yerinde kullanılıyor (Əhmedov, 1984: 31).

Bazarcık toponimi Kuzey Kafkasya çöllerinde yaşayan, XII-XIII. yüzyıllarda Azerbaycan'da yaşayan Kıpçak aşiretlerinden olan Pazar-Basar etnonimi temelinde oluşmuş etnotoponimdir (Azərbaycan Toponimleri, 1999: 62). Ə. M. Murzayev, Yugoslavya'daki Novo-Pazar, Bulgaristan'daki Bazarcık, Pazartepe, Türkiyedeki Bazarcık toponimlerinin içerdiği "pazar" kelimesinin piyasa-basar bölümünün başka bir fonetik seçeneği olduğunu düşünüyor (Мырзайев, 1984: 64).

Pazar etnonimi temelinde oluşan toponimlere Erivan Guberniyasının Eçmiadzin kazasında, Revan eyaletinin Ağcakale (1590), Erivan eyaletinin Abaran nahiyyelerinde (1728) (Budaqov, 1998: 144), Tiflis Guberniyasının Siğnah kazasında (Budaqov, 2002: 130), Azerbaycan ve Dağıstan sınırında, Azerbaycan'ın Gusar, Gabale, Kelbecer, Zagatala bölgelerinde (Azərbaycan Toponimleri, 1999: 62-63) rastlanır.

Deller

Erivan Hanlığı'nın Dereçiçek ilçesinde bulunan köylerden biri de Deller olmuştur. İ. Şopenin "Исторический Памятник Состояния Армянской Области В Эпоху Ее Присоединения К Российский Империй¹⁰" eserinde Deller (Шопен, 1852: 592) "Erivan Eyaletinin İcmal Defteri"nde Eski Deller şeklinde (İrəvan Əyalətinin İcmal Dəftəri, 1996: 36) rastlanır. Bazı araştırmacılar Büyük Dolular ve Kısık Dolular adlı toponimlerin Deller coğrafi adıyla kökeni aynı olduğu konusunda hemfikirdir (Budaqov, 1998: 233). XVII. yüzyılın tarihi kaynaklarından biri olan S. Yerevansî'nin "Cambr" eserinde de bu

¹⁰ Ermenilerin Rus İmparatorluğuna Katıldıkları Zamanki Durumu.

toponimin Kotak (Dereçiçek) bölgesinde Dalular gibi belirtildiği gösteriliyor (Ереванци, 1958: 362). Deller toponiminin kökeni ile ilgili ilginç konulara vardır. İ. Bayramov, bu coğrafi ismin oluşmasında yer alan deli (aslı Tele)¹¹ kavmi Hun aşiret birliğine girmiştir (Bayramov, 2002: 269). T. Əhmedov deliler karışık toponimlerin geniş bir alanda kendini gösterdiğini belirterek Hunlar'ın bir tanesinin tele, deli diye anıldığını söylüyor. Araştırmacı Deliler toponiminin bu topluluk adı temelinde oluştuğunu belirterek: "... aidiyet, aidlik, hem de kesinlik bildiren -lar eki temelinde şekillenen etnonimin I. bileşeni eski Hun aşiretlerinden olan Tele'nin adını yansıtır. Etnonim oykonim içerdiği t~d, e~e, e~i ses uygunlukları ise eski dil veya diyalektler enlemleri gibi kendini gösteriyor" (Əhmedov, 1984: 50). Diğer araştırmacılardan S. Mirmahmudova (Mirmahmudova, 1995: 52), B. Ə. Budaqov ve Q. Ə. Qeybullayev (Budaqov, 1998: 233), R. Eyvazova (Eyvazova, 1995: 91-92), M. Çobanlı (Cobanlı, 1993: 42), X. Əliyev (Əliyev, 1999: 48) Deliler toponimi tele-deli etnonimi temelinde oluştuğunu yazıyorlar. Ə. Ələkbərli, Garnibasır ilçesindeki Büyük Deliler ve Küçük Deliler toponiminin ikinci bölümünün, yani Deliler toponiminin Kıpçak Türklerinin yönetiminde Güney Kafkasya'ya gelmiş Tele Türk kavminin adından meydana gelmiştir ve Tele aşiretinin ilk seçeneği Teleler şeklinde olup sonradan fonetik değişikliğe uğrayarak Deliler biçimine düşmüştür (Ələkbərli, 2002: 408 - 443).

Dereçiçek ilçesindeki Deliler coğrafi adı Tele (deli) etnonimi temelinde oluşmuş etnotoponimdir. Bir olguyu da belirtelim ki, eski Türk aşiretlerinden olan bu aşiret erken ortaçağda (IV-V yüzyıllarda) Balkaş gölü çevresinde yaşamıştır. V. yüzyılda 100 bin çadırdan oluşan Teleler İrtiş nehrini geçerek Aral ve Hazar denizleri arasındaki bölgede kendi devletlerini oluşturdular. 494-496 yılları arasında bu devlete Eftaliler son verdiler. 552 yılında Türk Hakanlığı kurulunca Tele toplum birleşmesi bu devlete dâhil olmuştur. 556 yılında onlar Kağanlığı'na batısında, Hazar Denizi kıyılarında yerleşmişler. VII-VIII yüzyıllarda tokuz-Oğuz adı ile adlanmışlar. Türk Hakanlığının dağılması sonucu (1704) Telelerin bir parçası İrtiş havzasında yaşayan Kıpçaklar karışmış, diğer bölümü ise VIII.

¹¹ Teleut ve Telengitler, Çin kaynaklarında T'ieh-le olarak belirtilen Tölöslerin torunları kabul edilirler. Bir görüşe göre: Teleut ve Telengit etnonimleri aynı kökten gelmektedir. Teleut etnonimi "Tele" köküne Moğolca "+ut" çoğul ekinin getirilmesi sonucu oluşmuştur ve Tele'ler anlamına gelmektedir. Genel karakter özellikleri, yaşam biçimleri ve dil yapıları itibarıyla de bu iki topluluk birbirleriyle aynı sayılabilecek ölçüde benzerlik gösterirler. Teleutlar kendilerini Teleut etnonimi haricinde Telenet, Payat ve Tadar etnonimleriyle de adlandırır. Bunlardan Telenet: Teleut ve Telengitlerin kendileri için kullandıkları ortak etnonimdir. Payat; Teleut Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları Kemerovo bölgesinde bulunan Baçat Nehri'nin Teleut Türkçesindeki karşılığı. Sovyetler ve öncesinde bu bölgede yaşayan Türk toplulukları için yaygın olarak Tatar etnonimi kullanılmıştır. Söz konusu Tadar etnonimi ise Teleut Türkçesinin yapısı gereği iki ünlü arasındaki sert sessizin yumuşaması ile oluşan bir etnonimdir. MK.

yüzyılda Hazarların dahil olmuştur. Kıpçakların ve Hazarların içeriğinde Azerbaycan'a gelmişlerdir (Azərbaycan Toponimleri, 1999: 191-192). İhtimal, Deli (Tele) kavmi Erivan Hanlığı'nın topraklarında öylece VIII. yüzyılda yerleşmişler. Şunu da belirtelim ki, Tele etnonimi Karakalpaklarda (Telel), Nogaylarda (Tele), Altay etnoğrafik grubunda (Teleut, Telengut ve Teles), Kazaklar (Tilov), Özbeklerde (Tiley), Başkırdlarda (Taleu), Kırgızlarda (Televa) da rastlamak görülür (Azərbaycan Toponimleri, 1999: 192).

Kaynaklarda "Deli" kelimesinin dilimizde mecazi anlamda yiğit, kahraman anlamlarının olduğu da gösterilir. Bunu da bu neslin yiğitliğine, kahramanlığına göre "Deliler" olarak adlandırılmasının ile alakalıdır. Birçok kişiler yiğitliğine göre "deli" lakabı ile tanınmıştır. Dede Korkut kahramanları (Deli Domrul, Deli Dondar) ve "Köroğlu" destanlarının kahramanları da çılgın (Deli Hasan) adlanmıştır (Əliyev, 1999: 49).

Deli-Tele etnonimi temelinde oluşan etnonimlere Revan eyaletinin Ağcakala, Karpi nahiyelerinde, Erivan Guberniyasının Erivan, Aleksandropol, Novobayazid kazalarında, Erivan Hanlığının Qarnibasar ilçesinde (Budaqov, 1998: 163-232-233-301), Azerbaycan'ın Ağsu, Şerur, Saatli, Hızı, Şemkir bölgelerinde (Azərbaycan Toponimleri, 1999: 191-193), Gürcistan'ın Tiflis eyaletinin Baydar bölgesinde (Budaqov, 2002: 176), Rustavi, Dmanisi bölgelerinde (Əliyev, 1999: 48) rastlanır.

Kever

Erivan Hanlığının Göyçe ilçesinde bulunan köylerden biridir. Kaynaklarda, bu topraklarda Türkmençay anlaşmasından sonra (1828) Türkiye'nin Bayazid eyaletinden aktarılan Ermeniler yerleşmiştir (Bayramov, 2002: 383). Hazar Türk aşiretinin bir kolu olarak bilinen Keber etnonimi Azerbaycan'ın batı grubu diyalektler ve şivelerinin fonetik özelliğine uygun olarak (baba-bava, grabaş-garavaş vb.) Kever biçiminde kullanılır (Bayramov, 2002: 383). Q. Ə. Qeybullayev Hazarlar'ın Azerbaycan toponiminde önemli yer tuttuğunu belirterek: "Bu topluluk (Kever-Almaz Bayramova) hakkında ilk bilgileri Konstantin Baqryanord'ni vermiştir. O, Keverlər'in Hazarlardan geldiği belirtir. Batı edebiyatında bu gurubun etimolojisini "uymayan" anlamı ifade eden söz gibi açıklasalar da Q. Ə. Qeybullayev bu görüşü kabul etmiyor. Araştırmacı, Kabarda-Kavar etnoniminin "ar" ekinin Türk dilinde "erkek", "er" anlamını ifade ettiği kanaatindedir" (Гейбуллаев, 1991: 139-140). Şunu da belirtelim ki, Kavar Ermenistan'ın Yeni Bayazid kazasının eski adıdır (Гейбуллаев, 1991: 140). Azerbaycan tarihçisi M. Adıgözəlbəy, Kabarlar'ın Karabağ'ın eski sakinleri olduğunu söylüyor (Гейбуллаев, 1991: 14). Erme-

ni araştırmacılarına göre Kever toponimi Ermenice kavar-"ilçe", "daire", "nahiye" kelimesinden meydana gelmiştir (Budaqov, 1998: 292).

Kever toponimi Kabarda-kavar etnonimi temelinde meydana gelmiştir. Şunu da belirtmek isteriz ki, Hazarların M. Ö. den Albaniya (Kafkas) ile ilişkileri ve erken orta yüzyıldan buraya defalarca Hazar ailelerinin geldiği bilinmektedir (Azərbaycan Toponimləri, 1999: 284). Tabii ki, Hazarların içinde Güney Kafkasya bölgesine gelen Kever kavmi Göyçe ilçesi sınırları içinde de yerleşmişler. Keber-Kever etnonimi temelinde oluşan toponimlere Erivan Guberniyasının Yeni Bayazid (Bayramov, 2002: 383), XIX yüzyılda Şerur-Dereleyez kazalarında, Dağlık Karabağ, Dağlık Şirvan'da (Гейбуллаев, 1991: 140), Azərbaycan'ın Beylagan, Terter bölgelerinde (Azərbaycan Toponimləri, 1999: 284) rastlanır.

Ahta

Aşağı Ahta ve Yukarı Ahta adlı köyler Erivan Hanlığının Dereçiçek mahalinde bulunmaktaydı. "Erivan Eyaletinin İcmal Dəfəti"nde Ahtu (İrəvan Əyalətinin İcmal Dəftəri, 1996: 53), İ. Şopen'in eserinde Aşağı Ahta, Yukarı Ahta (Шопен, 1852: 592) şeklinde rastlanan Ahta toponimini bazı tetkikatçılar Ahtala, Ahtaçı, Ahtahana, Ahtalı, Ahtacıl coğrafi adı ile aynı kökenli olduğu konusunda hemfikirdir.

Aşağı Ahta köyünün adı 1959 yılında Ermenice Hrazdan (Budaqov, 1998: s. 133), Yukarı Ahta köyünün ismi ise 1940 yılında Tsaxnapuyr, 1970 yılında Lernanis (Budaqov, 1998: 280) şeklinde değiştirilmiştir.

Tarihi kaynaklarda belirtilir ki, Ahtaçılar adlı aşiret XIX. yüzyılda Kür nehrinin sol kıyısında yaşamıştır (Azərbaycan Toponimləri, 1999: 46). O. Ələkbərli, Garnibasar ilçesindeki Ahtahan toponiminin Ahta bölümünün Ahtaçı adlı etnonimle bağlı olduğunu belirterek: "... Ahta ve Han-kan gibi iki bileşenden oluşmaktadır. Ahta toponimi ta eskiden Türklerin yaşadığı bölgelerde yaygındır. Gürcistan'daki Ahtala Kurort, Ukrayna'daki Ahtırka şehir, Astrahan vilayetindeki Ahtubinsk şehir, Volga nehrinin sol kolu olan Ahtuba çay isimleri ile aynı köktendir. Ahta toponiminin bu kadar geniş arazide yayılması, Ələkbərli nüfusun hareketi ile Türkiye'den getirilme olması fikrini (B. Ə. Budaqov, Q. Ə. Qeybullayev) yalanlamaktadır. Hatta orta asırlarda Doğu Anadolu'da Ahta nahiyesinin varlığı da yukarıdaki görüşe esas olamaz. Hiç şüphesiz, Ahta toponiminden bahsederken onun etnonim seciyesini esas almak gerekir. Yeri gelmişken, XIX.

yüzyılda Azerbaycan'da yaşamış Padar (Kalafat, 2008: 45)¹² aşiretinin bir kolu Ahtaçı adı ile adlanmıştır "(Ələkbərli, 2002: 385). İ. Bayramov Ahtacıl yer adının "Ahta" ve "çul" (çol-sul) etnonimlerinin birleşmesi temelinde oluştuğunu belirterek, bu toponimi de Padarlar'ın bir kolundan olan Ahta toplum adına oluştuğunu gösteriyor (Bayramov, 2002: 84).

N. Əsgərov Ahtaçı etnonimini incelerken bu etnonimin sınırının özelliklerini araştırmış ve Ahtaçı etnonimi temelinde oluşan toponimlerin zengin olduğunu kaydetmişti. Araştırmacı Batı Azerbaycan topraklarında bu etnoniminin sınırının Erivan eyaletinin Dereleyez bölgesinde, Erivan Guberniyasının Sürmeli kazasında, Yelizavetpol (Gence) Guberniyasının Zengezur kazasında olduğunu gösteriyor (Əsgərov, 2005: 36). T. Əhmedov Ahtaçı toponimini anlatırken Padarlar'ın bu kolunun hayvancılıkla meşgul olduğunu söyleyerek: "Ahtaçı etnonimi Ahta" at ılıhsı "ve-çı" meslek, sanat, meşguliyet anlamı düzeltme isimler oluşturan ekler "bölümlerinden ibaret olup" Atabakan, Mehter "anlamına geliyor. Görünüyor, aşiret ilk önceleri atçılıkla meşgul olduğuna göre ona şöyle isim verilmiştir "(Əhmedov, 1984: 28).

H. Rəhimoğlu Ermenistan SSC Azizbeyov (Vayk) ilçesinde, İlçe merkezinden 15 km güney-doğuda Ahta adlı Azerbaycan Türkleri yaşayan köyün olduğunu söyler. Araştırmacı, araştırmaları sırasında bu bölgede 1831 yılında 187, 1897 yılında 426, 1905 yılında 458, 1926 yılında 131, 1931 yılında 119, 1970 yılında 379 kişi Azerbaycanlı yaşamıştır (Rəhimoğlu, 1997: 121) der. H. Mirzəyev Ahta toponiminin halis Türk sözü olduğunu söyler: "... bu isim köyün tarihini çok eski dönemlere götürür. Fikrimizce, köyün adı onun coğrafi rölyefine göre verilmişti". Araştırmacı Ahta toponimini etimolojisini "Ahta" kelimesi ile bir anlam yuvasında olup "neş'et eden" ve tarihi çok eski dönemlere giden "ak" anlam ve diğer türevleri ile ilişkilendirir. H. Mirzəyev de Ahtaçı toponimini belirli mesleğe sahip olan aşiretin adından olduğu görüşünü ileri sürer (Mirzəyev, 2004: 103-104).

Bazı araştırmacılar Ahtala coğrafi adını aşiret adıyla alakalandırırsalar da, B. Ə. Budaqov ve Q. Ə. Qeybullayev "Gürcistan'ın Türk kökenli Toponimlerinin Sözleşme Sözlüğü" kitabında Ahtala toponiminin eski Türk dillerinde "ak", "elverişli" ve "tala" (orman içerisinde çimenlik yer) sözcüklerinden geldiğini söylerler (Budaqov, 2002: 126).

¹² Padarlar, Oğuz tayfalarından olarak bilinmektedirler. Muhtemelen Azerbaycan'a ilhanlılar döneminde gelmişlerdir. 16-17 yy. larda bölgeye yönelik Lezgi akınlarının önlenilmesi amacıyla yerleştirilmiş olabilecekleri ifade edilmektedir. 19. yy. da Cavat kazasında yaşayan Padarlar, Ilhıcı ve Karaçörünlü tireleri vardır.

V. V. Radlof'un ünlü sözlüğünde, Ahta-Akta eski Türk sözü olup "Ahtalanmış", "at sürüsü" demektir (Радлов, 1893: 137-138).

Demek ki, Erivan Hanlığı'nın Dereçiçek ilçesindeki Ahta coğrafi adı atçılıkla ilgili Ahta aşiret adı temelinde oluşan etnotoponimdir. Ahta etnonimi oluşan yer adları Erivan Guberniyasının Yeni Bayazid, Şerur, Dereleyez, Sürmeli (Budaqov, 1998: 133) kazalarında, Tiflis Guberniyasının Eskiden-Pembek kazalarında (Bayramov, 2002: 82-84), Erivan eyaletinin Dereleyez, Karbi, Iğdır, Dereçiçek nahiyyelerinde, Revan eyaletinin Talin ilçesinde (Budaqov, 1998: 133-134), Azerbaycan'ın Celilabad, Ağsu, Kürdemir, Sabirabad, Ağrı ilçelerinde (Azərbaycan Toponimleri, 1999: 46-47) kayda alınmıştır.

Söylenenlerden anlaşılıyor ki, henüz milattan önce II. binyılda Türk boyları Erivan Hanlığı'nın köklü sakinleri olmuşlar ve Erivan Hanlığındaki yaşayış mntıkalarının isimleri aynı Türk boylarının isimleri temelinde meydana gelmiştir.

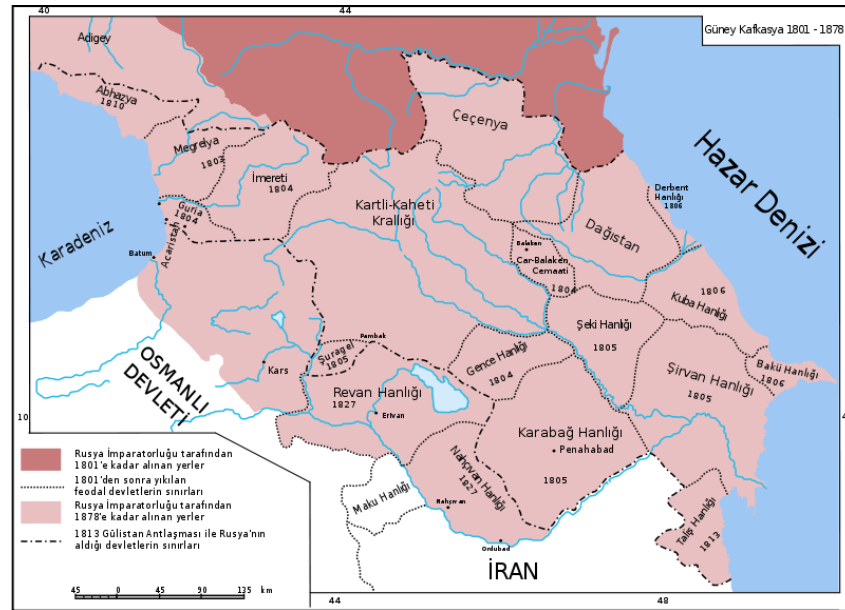
EKLER

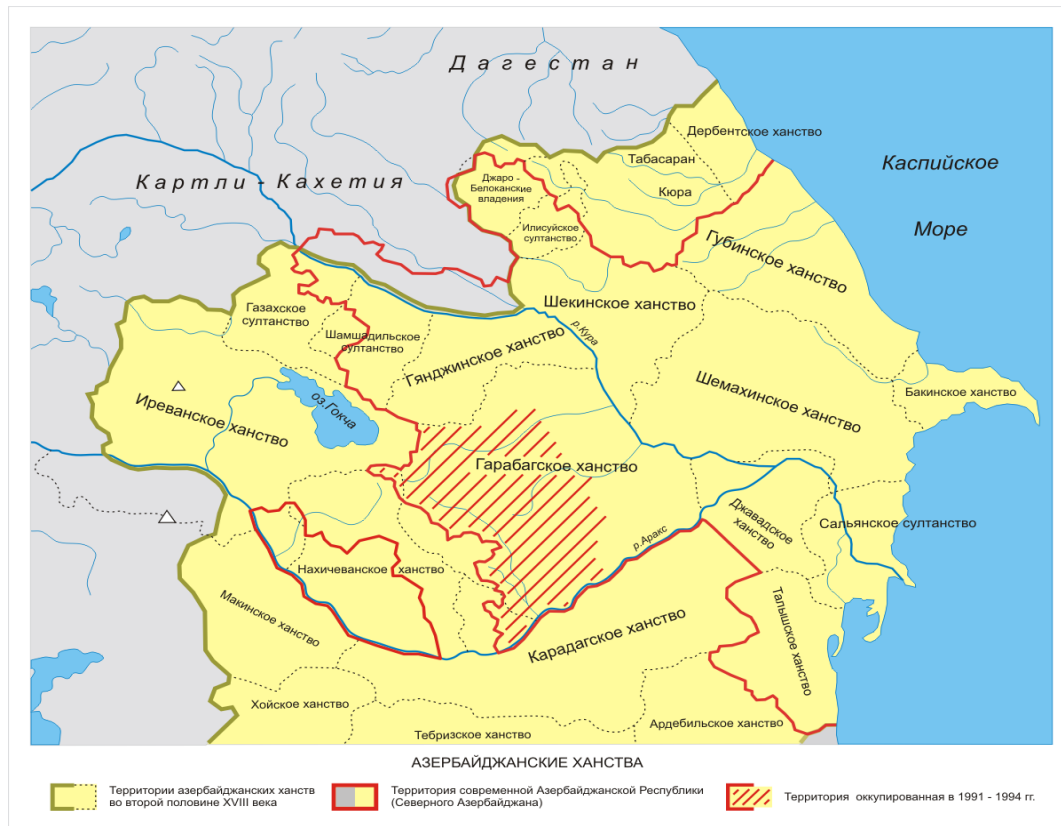
Erivan Hanlığı Flaması

Erivan Kalesinin Çar Rusyası tarafından alınması

Güney Kafkasya 1801-1878

XVIII. Kafkasya Hanlıkları

Ханства Северного и Южного Азербайджана XVIII - начало XIX вв.

Azerbaycan Hanlıkları XVIII-XIX. Yüzyıllar

Transcaucasia in the early XIX century

Kafkasya XIX. Yüzyıllar

Kaynakça

- AĞASIOĞLU, F. (2000) Azər xalqı, Seçmə Yazılar, Bakı, 436 səh.
- AZƏRBAYCAN QƏZETİ, 19. 01. 2008.
- AZƏRBAYCAN TOPONİMLERİ, (1999), Ensiklopedik Lüğət, Bakı, 588 səh.
- BAĞIROV, A. (2008), Naxçıvanın oykonimləri, Bakı, 336 səh.
- BAYRAMOV, İ. (2002), Qərbi Azərbaycanın Türk Mənşəli Toponimləri, Bakı, " Elm 696 səh.
- BAYRAMOV, İ. (2005), Qərbi Azərbaycanın Toponimlər Sistemi, Bakı.
- BUDAQOV, B. Ə. -QEYBULLAYEV, Q. Ə, (1998), Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 452 səh.
- BUDAQOV, B. Ə. -QEYBULLAYEV, Q. Ə, (2002), Gürcüstanda Türkmənşəli Toponimlərin İzahlı Lüğəti, Bakı..
- COBANLI, M. (1993), Borçalı Toponimləri, Bakı, 63 səh.
- ƏHMEDOV, T. (1984), El-Obamızın Adları, Bakı, 128 səh.
- ƏLƏKBƏRLİ, Ə, (2002), Qərbi Azərbaycan, II cild, Zəngibasar, Gərnibasar və Qırxbulaq Mahalları (Zəngibasar, Qəmərlı və Ellər Rayonları), Bakı, 736 səh.
- ƏLİYEV, F. - Həsənov, U. (1994), İrəvan Hanlığı, Bakı, 224 səh.
- ƏLİYEV, X. (1999), Gürcüstanın Türk Mənşəli Toponimləri, (El-Oba, Yer-Yurd Adları), Gəncə, 160 səh.
- ƏSGƏRƏV, N. (2005), Areal Türk Onomastik Vahidlərinin Linqvistik Xüsusiyyətləri, Bakı, 460 səh.
- EYVAZLI, Ə, (2004), Naxçıvan Qədim Türk Torpağıdır, Bakı, 124 səh.
- EYVAZOVA, R. (1995), Əfqanıstanda Türk Mənşəli Toponimlər, Bakı, 244 səh.
- H. Nihal-Ahmed Naci, (1928), Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimleri, Türkiyat Mecmuası, 1926 İkinci Cild, Sayfa: 243-259
- İRƏVAN ƏYALƏTİNİN İCMAL DƏFTƏRİ, (1996), Bakı, 184 səh.
- KALAFAT, Y. (2008), Padar/Patar Türklərində Halk İnancları, Mart, Cilt: 28, Sayı: 247, s. 45.
- KEMALOĞLU, Muhammet, (2013), "Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimleri", Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 38, Eylül-Ekim-, Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Kırgızistan,.
- KIZILKAYA, O. (2007), "Revan (Erivan) ve Iğdır Yöresinde Demografik Yapının Ermeniler Lehine Dönüştürülme Süreci (1828-1920)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, Kayseri, s. 300,
- KIZILKAYA, Oktay, (2007), Revan (Erivan) ve Iğdır Yöresinde Demografik Yapının Ermeniler Lehine Dönüştürülme Süreci, 1828–1920, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 22 Yıl: 1, s. 299-311
- Memmedov, İ. - Asadov, S. (1992), Ermenistan Azərbaycanlıları ve Onların Acı Kaderi, Bakü, Azərbaycan Yayınevi, s. 8
- MİRMAHMUDOVA, S. (1995), Ermənistanda Türk Mənşəli Yer Adları, 72 səh.
- MİRZƏYEV, H. (2004), Qərbi Azərbaycanın Dərələyaz Mahalı. Bakı, 839 səh.
- RƏHİMOĞLU, H. (1997), Silinməz adlar, sağalmaz yaralar. Bakı, 260 səh.
- SÜMƏR, F. (1992), Oğuzlar, Bakı. 432 səh.
- ГЕЙБУЛЛАЙЕВ, Г. А. (1986), Топонимия Азербайджана, Баку, 192 стр.
- ГЕЙБУЛЛАЙЕВ, Г. А. (1991), К этногенезу азербайджанцев, Баку, 552 стр.
- ЕРЕВАНЦИ, С. (1958), Джембр. Москва, 398 стр.
- М. Мурзайев, Э. (1984), Словарь народных географических терминов, Баку, 653стр.
- РАДЛОВ, В. В. (1893), Опыт словаря тюркских наречий. Санк-Петебург, 967 стр.

ШОПЕН, И, (1852), Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи, СПб, 1231 стр.

www.azadqarabag.azerall.info

www.azembassy.or.id